

عناصر روایت در مجموعه‌های تلویزیونی

دکتر محمد شهباز

استاد هیئت علمی

مجدالدین محمدی ارسنجانی

مرکز تحقیقات صداوسیما

شهبا، محمد، ۱۳۴۳

عناصر روایت در مجموعه‌های تلویزیونی / محمد شهبا، با همکاری مجدالدین محمودی ارسنجانی.

تهران: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات، ۱۳۹۳.

۲۱۲ ص

فیا: ۳-۳۸-۷۳۷۸-۹۶۴-۹۷۸

سریال‌های تلویزیونی -- تاریخ و نقد -- روایتگری -- فیلم‌نامه‌ها

۱۹۹۳PN۱۹۹۲/۸ ۴ش ۹س

۷۹۱/۴۵۷۲

۱۹۳۶۳

صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

عناصر روایت در مجموعه‌های تلویزیونی

دکتر محمد شهبا

(عضویت علمی دانشگاه هنر)

روایتگری

مجدالدین محمودی ارسنجانی

ویراستار: وجیهه راهار

طراح جلد: الهام جلالی

چاپ اول: ۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

لیتوگرافی: ترام اسکتر

چاپ و صحافی: طه

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز تحقیقات است.

شابک: ۳-۳۸-۷۳۷۸-۹۶۴-۹۷۸-۹۷۸-۹۶۴-۷۳۷۸-۳۸-۳ ISBN:978-964-7378-38-3

تهران، خیابان ولیعصر، خیابان هتل استقلال، ساختمان اداری

جام جم، طبقه دوم، مرکز تحقیقات صدا و سیمای

جمهوری اسلامی ایران

تلفن و نمابر: ۲۲۰۱۳۵۸۵

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۷	فصل ۱.۱: نگاهی به تاریخچه مجموعه‌های تلویزیونی
۱۷	پیشینه
۱۹	دهه ۵۰ میلادی
۲۱	دهه ۶۰ میلادی
۲۲	دهه‌های ۷۰ و ۸۰ میلادی
۲۴	۱۹۹۰ تاکنون
۳۱	فصل دوم: انواع مجموعه‌های تلویزیونی
۳۱	انواع مجموعه‌های تلویزیونی
۳۳	۱. برپایه پایان‌بندی
۳۴	الف) مجموعه‌های ناپیوسته
۳۶	ب) مجموعه‌های پیوسته
۳۷	ج) مجموعه‌های ترکیبی
۳۹	د) مجموعه‌های جنگ‌مانند
۴۱	۲. برپایه گونه (ژانر)
۴۲	الف) مجموعه‌های حق امتیازی
۴۳	ب) مجموعه‌های سبک تلویزیونی
۴۵	ج) کم‌مدی‌های موقعیت

۴۸	(د) کمدی درام
۴۹	(ه) درام نوجوانان
۵۰	(و) مجموعه‌های بویانمایی
۵۱	۳. بر پایه مؤلف
۵۲	۴. بر پایه شبکه پخش کننده
۵۵	۵. بر پایه زمان پخش
۵۷	۶. بر پایه مدت زمان هر قسمت
۶۰	۷. بر پایه نامگذاری و زمان پخش
۶۵	فصل سوم: عناصر روایتی مجموعه‌های تلویزیونی
۶۵	عناصر روایتگری
۶۷	بخش اول: نظام منطقی
۶۷	• نظام منطقی روایتگری
۶۸	تناوب رویدادها
۶۸	۱. ساختار پیرنگ
۷۰	الف) تأخیر
۷۳	ب) حشو
۷۷	۲. خطوط پیرنگ
۷۷	الف) خطوط پیرنگ در یک قسمت، یک فصل و کل مجموعه
۸۰	ب) خطوط اصلی و فرعی پیرنگ
۸۳	ج) خط ماجرا و خط عاشقانه
۸۵	۳. تصادف
۸۹	۴. روابط علی
۸۹	الف) آغاز

۹۲	ب) پایان و مسئله تعلیق پایانی
۹۶	ج) علیّت و انگیزش علی
۹۸	۵. قواعد گونه
۹۹	سدکردن روابط علی
۱۰۰	۱. علایم اشتباه
۱۰۱	۲. رخ‌های منطقی
۱۰۲	هماندی
۱۰۴	بخش دوم: نظام روانی
۱۰۴	• نظام زمانی و بینگری
۱۰۶	روابط زمانی
۱۰۶	۱. روابط زمانی و علیّت
۱۰۷	۲. مهلت زمانی
۱۱۳	ترتیب رویدادها
۱۱۳	۱. ترتیب کلی رویدادها
۱۱۷	۲. پس‌نما
۱۲۰	۳. پیش‌نما
۱۲۳	۴. رخنه‌های زمانی
۱۲۵	بسامد
۱۲۷	۱. بسامد کلی
۱۲۷	۲. بسامد جزئی
۱۲۹	۳. بسامد اقتباسی
۱۳۱	مدت
۱۳۲	۱. برابری

۱۳۴	۲. کاهش
۱۳۶	۳. افزایش
۱۳۸	بخش سوم: نظام مکانی
۱۳۸	• نظام مکانی روایتگری
۱۴۰	مکان نما
۱۴۰	۱. روابط مکانی
۱۴۳	۲. را برداری ترکیب بندی
۱۴۵	۳. نماهای معرف
۱۴۸	مکان تدوینی
۱۴۸	۱. تدوین تداومی
۱۵۰	الف) برش منطبق
۱۵۳	ب) انطباق گرافیکی
۱۵۳	ج) انطباق خط دید
۱۵۴	د) نما/ نمای معکوس
۱۵۵	ه) حرکت دوربین
۱۵۶	۲. نماهای باز معرف
۱۵۹	فصل چهارم: جمع بندی
۱۶۰	انواع مجموعه های تلویزیونی
۱۶۱	عناصر روایتی مجموعه های تلویزیونی
۱۶۱	الف) نظام منطقی
۱۶۳	ب) نظام زمانی
۱۶۵	ج) نظام مکانی
۱۶۶	پیشنهاد راهکارهای عملی برای مجموعه های تلویزیونی داخلی

۱۶۷	الف) موارد کلی
۱۶۸	ب) موارد مربوط به نظام منطقی
۱۶۹	ج) موارد مربوط به نظام زمانی
۱۷۰	د) موارد مربوط به نظام مکانی
۱۷۱	پیوست‌ها
۲۰۳	فهرست منابع

پیشگامان

یکی از پرارزش‌ترین آثار تلویزیونی، مجموعه‌های تلویزیونی داستانی است. این مجموعه‌ها به صورت داستان‌های به هم پیوسته ساخته و معمولاً به صورت هفتگی پخش می‌شوند.

این گونه مجموعه‌ها، ذاتاً بر جهان‌سرن درونمایه داستان استوارند تا بتوانند مخاطبان خود را که به صورت دوره‌ای این مجموعه‌ها را تماشا می‌کنند، حفظ کنند. برخی مجموعه‌های تلویزیونی داستانی، در پایان هر قسمت، خلاصه‌ای از قسمت بعد را نشان می‌دهند و کارگردان نیز نقاط مرموز و تاریکی را باقی می‌گذارد که این خود به نوعی قابلیت تحریک بیننده را دارد و بیننده می‌تواند خواسته خود را در این خلاصه ببیند و با کنجکاوی در مورد این نقاط مرموز همچنان مخاطب اصلی مجموعه باقی بماند.

مجموعه‌های تلویزیونی داستانی، یکی از مهم‌ترین و راهبردی‌ترین قالب‌ها در فضای رسانه‌ای جهان امروز به شمار می‌روند؛ برنامه‌هایی که عمده‌تأثیر آنها را با نام «سریال» می‌شناسیم و کاربرد زیادی برای پر کردن اوقات فراغت مردم در سراسر دنیا دارند.

سرگرم‌کنندگی، جذابیت، قابلیت طرح مسائل مختلف بویژه مسائل اجتماعی به‌طور غیرمستقیم و اثرگذاری بر ضمیر ناخودآگاه انسان‌ها و توان ارتباط با انبوه تماشاگران از ظرفیت‌های قابل توجه این نوع برنامه‌های تلویزیونی است.

در کشور ما نیز مجموعه‌های تلویزیونی محبوبیت زیادی دارند و صداوسیما بخش اعظم بودجه، امکانات و توان خود را صرف تولید این گونه محصولات می‌کند. یکی از

دلایل علاقه‌مندی مخاطبان به این برنامه‌ها در نظر گرفتن موضوعات روز و مبتلابه جامعه بویژه مسائل خانوادگی است.

در این کتاب، عناصر روایتی یک‌صد مجموعه تلویزیونی معروف تحلیل شده و نتایج به دست آمده به عنوان راهکارهای عملی برای تولید مجموعه‌های تلویزیونی داخلی و شکل روایتی آنها پیشنهاد گردیده است.

مرکز تحقیقات صداوسیما

www.ketab.ir

مقدمه

امروزه مجموعه‌های تلویزیونی داستانی^۱ بخش عمده‌ای از تولیدات شبکه‌های خارجی و داخلی را تشکیل می‌دهند و برخی از آنها جزو برنامه‌های پربیننده تلویزیونی به شمار می‌آیند. البته هم‌اکنون دیگر برنامه‌های تلویزیونی، یکی از مؤثرترین راه‌های جلب مخاطبان مجموعه‌های تلویزیونی، بهره‌برداری از ساختار مناسب است. بنابراین، توجه به عناصر ساختاری را باید از اهم موفقیت این مجموعه‌ها به‌شمار آورد.

متأسفانه با وجود گستردگی تولید مجموعه‌های تلویزیونی، تعریف مشخصی از عناصر آنها در میان دست‌اندرکاران و مسئولان تلویزیون وجود ندارد؛ و به همین دلیل، عبارت «مجموعه‌های تلویزیونی» به هر برنامه داستانی اطلاق می‌شود که در چندین قسمت متوالی و معمولاً به صورت هفتگی پخش می‌گردد. به عبارت دیگر، مجموعه‌های تلویزیونی که در کشورهای دیگر با عناوین مجزای «مجموعه کوتاه» (mini-series)، «مجموعه‌های پیوسته» (serial) و «مجموعه‌های ناپیوسته» (series) نامیده می‌شود، در کشور ما همه به نام کلی «مجموعه‌های تلویزیونی» خوانده می‌شوند. از این گذشته، در زمینه زیبایی‌شناسی مجموعه‌های تلویزیونی در داخل کشور پژوهش درخوری صورت نگرفته است و نوشته‌های موجود بیشتر حالت نقد و بررسی یا تعریف و تمجید دارد. کتاب حاضر بر آن است تا با معرفی و تعریف عناصر شکل روایتی مجموعه‌های

۱. در این کتاب منظور از «مجموعه‌های تلویزیونی»، مجموعه‌های داستانی است و مجموعه‌های مستند یا برنامه‌های غیرداستانی دنباله‌دار را شامل نمی‌شود.

تلویزیونی این کمبود را رفع کند. اهمیت این طرح آنجا مضاعف می‌شود که بدانیم مجموعه‌های تلویزیونی بخش عمده‌ای از تولیدات مرسوم تلویزیون را شامل می‌گردد.

در این کتاب، نخست تاریخچه و انواع مجموعه‌های تلویزیونی ارائه می‌شود. سپس، عناصر روایتی مجموعه‌های تلویزیونی شامل سه نظام کلی روابط منطقی، روابط زمانی، و روابط مکانی مورد بررسی قرار می‌گیرد. این سه نظام کلی به عناصر فرعی دیگری نیز تقسیم می‌شوند که در این کتاب بررسی خواهند شد؛ از جمله ساختار پیرنگ (پلات)، خراط پیرنگ، روابط علت و معلولی، روند زمانی، علیت، ترتیب رویدادها، روابط مکانی، تداوم مکانی، و حرکت دوربین.

تا جایی که نگارش خان اطلاع دارند، تاکنون هیچ کتاب مستقلی در این زمینه به فارسی منتشر نشده است. در زبان انگلیسی نیز کتابی که صرفاً به عناصر روایتی در مجموعه‌های تلویزیونی بپردازد، موجود نیست، هرچند در زمینه راهبردهای روایتی در مجموعه‌های تلویزیونی کتابی به همین نام وجود دارد که در بخش منابع به آن اشاره شده و در اینجا نیز مورد استفاده قرار گرفته است. با این همه، اصول کلی نظام‌های روایت در سینما و تلویزیون، در مهم‌ترین منبع این کتاب - یعنی روایت‌گری در فیلم داستانی - نوشته دیوید بردول آمده است. در بخش منابع (که شرح آنها در بخش منابع و مآخذ آمده است) نیز به این اصول کلی اشاره شده است. ولی همان‌گونه که گفته شد، هیچ اثر مستقلی در فارسی یا انگلیسی در این زمینه وجود ندارد. در منابعی که در پایان این طرح آمده است، به تناسب، بحث‌هایی وجود دارد که تا اندازه‌ای به موضوع این کتاب یاری می‌رسانند. نکته شایان ذکر این است که در این منابع بیشتر به شیوه‌های تولید فنی مجموعه‌های تلویزیونی یا اصول نگارش فیلمنامه برای این مجموعه‌ها پرداخته شده است.

در اینجا گزینش مجموعه‌های تلویزیونی داخلی و خارجی بر پایه همخوانی در نوع و اهداف برنامه صورت گرفته است. به این منظور، یکصد مجموعه تلویزیونی مشاهده و عناصر روایتی آنها تجزیه و تحلیل شده است. (مشخصات یکصد مجموعه انتخابی در پیوست شماره ۴ آمده است.)

روش کلی این کتاب بر نگرش‌های نوشکل‌گرایی (نئوفرمالیسم) و گونه‌ای (ژانری) به نقد تلویزیونی استوار است. از آنجا که محور بحث، عناصر شکلی (فرمال) روایت در مجموعه‌های تلویزیونی است، تازه‌ترین رویکرد شکل‌گرایانه در زمینه سینما و تلویزیون، یعنی نوشکل‌گرایی، بسیار مناسب است. از میان دیدگاه‌هایی که در زمینه روایت مطرح شده است - همچون ساختارگرایی، پساساختارگرایی و نوشکل‌گرایی - رویکرد نوشکل‌گرایی هم دقیق‌تر و جزئی‌تر است و هم جنبه آموزشی / تحلیلی / کاربردی بیشتری دارد.^۱ این چند عامل، به‌علاوه تازگی این رویکرد، آن را به بهترین گزینه برای تدوین کتاب حاضر تبدیل ساخته است. به‌علاوه، از آنجا که مجموعه‌ها، تلویزیونی نیز همچون آثار هنری در دیگر رسانه‌ها، در چارچوب گونه‌ها (ژانرها) مشخص عمل می‌کنند، رویکرد گونه‌ای نیز راهگشای تبیین برخی از عناصر روایی آنها خواهد بود.

از مسئولان و کارکنان محترم مرکز تحقیقات صداوسیما که امکان اجرای این تحقیق و چاپ آن را نخست به صورت گسترده پژوهش و اکنون در قالب کتاب فراهم آوردند، سپاسگزاری می‌شود.

دکتر محمد شهباز

۱. برای تجزیه و تحلیل دیدگاه‌های گوناگون در باره روایت نگاه کنید به: مارتین، والاس (۱۳۹۱)، *نظریه‌های روایت*، ترجمه دکتر محمد شهباز، تهران: هرمس، چاپ پنجم.